

ervoor was gekozen de geschetste ontwikkelingen in het perspectief te plaatsen van de bouwgeschiedenis van 's-Hertogenbosch of van heel Nederland.

De auteurs stellen in de inleiding dat zij een interdisciplinaire microgeschiedenis van een deel van de Bossche Postelstraat hebben afgeleverd. Om deze stelling echter waar te kunnen maken, was een synthese van de archeologische, historische en bouwhistorische bevindingen nodig geweest. Voor nu bestaan deze vakdisciplines in het boek vooral naast elkaar. Desalniet-

temin zit het boordevol informatie over het Huys van Boxtel en de naastgelegen panden. Jarenlang intensief onderzoek naar de huizen, de bewoners en de buurt heeft geresulteerd in dit overzicht van acht eeuwen menselijke activiteit en bebouwing aan de rand van de Bossche binnenstad. Weinig bouwblokken in Nederland zijn zo uitvoerig op (bouw)historische wijze in kaart gebracht.

BART REUVEKAMP

SOPHIE ELPERS

WEDEROPBOUWBOERDERIJEN AGRARISCH ERFGOED IN DE STRIJD OVER TRADITIE EN MODERNISERING, 1940-1955

Rotterdam (naio10 uitgevers) 2018, 328 pp.,
illustraties zwart-wit, ISBN 9789462084612, € 39,95

Deze publicatie is de publieksuitgave van het proefschrift dat Sophie Elpers op 24 januari 2014 in Amsterdam verdedigde. Elpers deed voor haar promotie onderzoek naar de strijd over traditie en modernisering bij boerderijen die tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog zijn gebouwd. Zij raadpleegde hiervoor de archieven van het Bureau Wederopbouwboerderijen, (overheids)instellingen, particulieren en van mensen die nauw betrokken zijn geweest bij de wederopbouw van boerderijen. Daarnaast gebruikte zij artikelen uit streekbladen en bladen op het gebied van architectuur en landbouw en interviewde zij mensen die de wederopbouw van hun boerderij zelf meemaakten.

Tijdens de oorlog werden diverse steden zwaar beschadigd en deels verwoest. Hierover is veel bekend, dit in tegenstelling tot de verwoesting van meer dan 9000 boerderijen. Aan het begin van de oorlog verdwe-

nen ruim vijfhonderd boerderijen, merendeels voor het vrijmaken van het schootsveld bij de Grebbelinie. Het overige deel van de verwoestingen werd veroorzaakt door inundaties en gevechtshandelingen in het laatste oorlogsjaar. Dat gebeurde vooral in Noord-Brabant, Limburg en Gelderland, en in iets mindere mate in Zeeland en Overijssel. Daarnaast telde Nederland nog eens 40.000 beschadigde boerderijen. Vier zwaar getroffen gebieden, namelijk Groesbeek, Mill, de Grebbelinie en Walcheren, worden in het boek uitgewerkt.

Elpers beschrijft de wederopbouw vanuit drie kaders, te weten het institutionele kader, het kader van de belangstelling voor traditie en het kader van de belangstelling voor modernisering en vernieuwing. Allereerst het institutionele kader. Al in 1940 werd de wederopbouw een overheidsaangelegenheid. De overheid coördineerde de heropbouw van dorpen, steden en boerderijen. Het snel herbouwen van boerderijen

was belangrijk voor de voedselvoorziening van Nederland. Hiervoor werd het Bureau Wederopbouw Boerderijen opgericht, later opgevolgd door de Afdeling Boerderijenbouw van het Ministerie van Wederopbouw. De medewerkers van het Bureau Wederopbouw Boerderijen kwamen van de Directie van de Wieringermeer, die sinds 1930 de taak had om boerderijen te bouwen in de drooggelegde en nog droog te leggen IJsselmeerpolders. Bij de oprichting van het Bureau Wederopbouw Boerderijen in 1940 waren al meer dan 330 boerderijen gebouwd in de 20.000 hectare grote Wieringermeer. Geïnspireerd door historische boerderijen bouwde men een type dat het meest leek op een kop-hals-rompboerderij, maar dan een moderne versie met vernieuwende methoden voor de bedrijfsvoering.

Elpers besteedt ruim aandacht aan de werkwijze, organisatiestructuur en taken van het Bureau Wederopbouw Boerderijen. Het bureau zag de wederopbouw als een kans om de boerderijen te moderniseren en liet door heel Nederland bestaande boerderijen opmeten om daarbij tot streekgebonden typen te komen. R.C. Hekker maakte aan de hand van 144 opmetingen een overzicht van de ontwikkeling van de boerderijvormen. In de eerste fase van de wederopbouw, aan het begin van de oorlog, slaagde men erin streekgebonden typen te combineren met modernisering. Schaarste aan materialen, bouwvakkers, tekenaars en architecten en te hoge bouwkosten zorgden ervoor dat de boerderijbouw gaandeweg werd gestandaardiseerd. Dit resulteerde uiteindelijk in de niet-streekgebonden gelede boerderij.

In het kader van de belangstelling voor traditie belicht Elpers voorstanders van traditionele en van gestandaardiseerde bouw. Hun argumenten en discussies worden uitgebreid behandeld. Deze discussies vonden vooral plaats na de bevrijding. Tijdens de oorlog speelden de Duitse bezetter, landbouworganisatie Nederlandse Landstand en diverse volkskundigen een rol, daarna waren dat Bond Heemschut en de hiermee sympathiserende architect Jan Jans en rijkslandbouwconsulent voor boerderijbouw bij het Ministerie van Landbouw G.J.A. Bouma. Zij hechtten grote betekenis aan een traditionele wederopbouw en beschouwden de boerderijen op het 'ongerepte platteland' in hun regionale diversiteit als typisch Nederlands. Bond Heemschut kon zich tijdens de eerste wederopbouwperiode vinden in de gemoderniseerde streekgebonden boerderij, maar naarmate in de loop van de oorlog de boerderijen meer werden gestandaardiseerd veranderde zijn visie. Heemschut, Jans en Bouma waren niet tegen modernisering, zij vonden alleen dat deze niet leidend mocht zijn en ten koste zou gaan van de esthetiek.

In deze context komt ook uitgebreid de discussie tussen de 'School Goudswaard' en de 'School Bouma' aan

bod. Goudswaard was medewerker van het Bureau Wederopbouw Boerderijen en groot voorstander van de gelede boerderij. Bouma was hier faliekant tegen. Hij stelde dat streekgebonden boerderijen goedkoper waren en dat de gelede boerderijbouw op den duur niet zou bevallen. In deze discussie kregen de boeren een belangrijke plek. Zij waren het die overtuigd moesten worden, omdat zij de wederopbouw mede bepaalden. Vanaf eind jaren vijftig begon de architectengroep Agrobouw zich met de discussie te bemoeien. Deze was betrokken bij de bouw van boerderijen bij de ruilverkaveling in West Maas en Waal. Verschillende architecten van Agrobouw waren al eerder als architect bij de wederopbouw van boerderijen actief geweest. Agrobouw wilde een gestandaardiseerd boerderijtype dat voldeed aan alle functionele en bedrijfseconomische eisen die het boerenbedrijf stelde. Vorm moest daarbij functie volgen.

In het kader van de belangstelling voor modernisering en vernieuwing hielden verschillende groepen zich al voor de oorlog bezig met modernisering van de landbouw: het landbouwonderwijs, architecten en belangenorganisaties van boeren en boerinnen. Zij drongen er steeds meer op aan om het traditionele bouwen te verlaten en bij nieuwbouw uit te gaan van innovatie. De Nederlandsche Heidemaatschappij (Heidemij) en het Instituut voor Landbouwwerktuigen en Gebouwen waren niet direct betrokken bij de wederopbouw. Heidemij bracht echter publicaties uit en beïnvloedde op deze manier de boerderijbouw. Het Instituut voor Landbouwwerktuigen en Gebouwen gaf voorlichting aan boeren over innovaties in de agrarische sector. Men trachtte het debat over modernisering en traditie te bevorderen met onder meer tentoonstellingen en publicaties. Vooral de weekbladen van standsorganisaties vormden hierbij een belangrijk medium. De gevoerde discussies gingen over het bedrijfsgedeelte van de boerderij. Hierin speelden de boerinnen geen rol. Zij zagen de wederopbouw als kans voor verbetering van de boerenwoning en drukten via de plattelandsbonden hun stempel op het woongedeelte van de boerderij. Verenigingen en landbouwonderwijs speelden hierin een belangrijke rol.

Elpers is etnologue. Vanuit deze expertise beschrijft zij in een brede context de verschillende actoren die een rol speelden bij de wederopbouw van boerderijen en de invloed die zij op elkaar hadden. Daarbij belicht zij vooral de immateriële aspecten en de symbolische kant van de wederopbouw. De verschillende standpunten en bijdragen komen uitgebreid aan bod – politiek, bestuurlijk, economisch, ideologisch en gebruikstechnisch. Hierdoor is deze wederopbouw niet slechts een opsomming van gebeurtenissen, maar krijgt de lezer ook de menselijke kant van de gemaakte keuzes mee; waar de een de boerderij beschouwde als een functioneel gebouw, zag de ander deze vooral als sym-

bolisch object. Elpers kijkt ook naar de manier waarop verschillende groepen mensen, onder wie gebruikers, de wederopbouw beïnvloedden. Mooi zijn in het laatste deel van het boek de conclusies uit de gehouden interviews over herinneringen van boeren en boerinnen aan het verlies van hun boerderij en de bouw van het nieuwe onderkomen. Ondanks dit volkskundige perspectief komen de bouwkundige kant van de boerderijen, de materialen waarmee ze werden gebouwd, de indeling en de typologie ruim aan bod. Daardoor is het boek ook geschikt voor lezers die geïnteresseerd zijn in de bouw van de wederopbouwboerderijen. Een aantal korte interessante intermezzo's geeft extra informatie over onder meer gevelstenen, de geschiedenis van het archief van Bureau Wederopbouw Boerderijen en historisch boerderij-onderzoek in de eerste helft van de twintigste eeuw. Het boek bevat verder een register en een chronologisch overzicht. Dit laatste

helpt de lezer de gebeurtenissen in tijd te plaatsen en laat zien dat in de eenentwintigste eeuw het historisch belang van de wederopbouw wordt erkend.

Deze publicatie vormt een welkome aanvulling op de bestaande literatuur over de wederopbouw. Niet alleen wat betreft de bouwproductie, maar juist met betrekking tot de discussies en processen tijdens en na de oorlog. Elpers heeft op knappe wijze zowel de gebeurtenissen en feitelijke informatie als de invloed van personen en organisaties hierop weten te beschrijven. *Wederopbouwboerderijen* is het resultaat van grondig wetenschappelijk onderzoek. Hierdoor is het niet een boek dat je even op een namiddag leest. Maar het is absoluut een aanrader voor diegenen die meer willen weten over de wederopbouwboerderijen en de context waarbinnen deze zijn gebouwd.

JUDITH TOEBAST